

ТМ	Г. XXXIII	Бр. 4	Стр. 1319-1337	Ниш	октобар - децембар	2009.
----	-----------	-------	----------------	-----	--------------------	-------

UDK 371.3.012::172(497.11):316.614

Прегледни рад
Примљено: 5.3.2009.

Оливера Гајић
Филозофски факултет
Нови Сад

ГРАЂАНСКО ВАСПИТАЊЕ У СРЕДЊИМ ШКОЛАМА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ ИЗ ПЕРСПЕКТИВЕ НАСТАВНИКА (са освртом на интеркултуралну димензију)*

Резиме

У контексту промена у Европи које подразумевају убрзано уклапање у једно плуралистичко, мултикултурно и мултилингвистичко европско друштво, ауторка се у раду фокусира на интеркултуралност као нови концепт у европском образовном простору и указују на значај и улогу наставног предмета грађанског васпитања у промовисању демократских вредности, мултикултуралног образовања и стратегија интензивирања интеркултуралне комуникације.

Посебна пажња посвећена је интеркултуралној димензији циљева и задатака грађанског васпитања, као и њиховој операционализацији и реализацији у светлу резултата научног истраживања. Предузето истраживање, теоријско-емпиријског¹ карактера, омогућило је сагледавање интеркултуралног аспекта наставе грађанског васпитања у средњим школама на територији Републике Србије из угла наставника. Истраживачки налази обухватају научну верификацију теоријских концепата и практичних приступа у припремању и реализацији грађанског васпитања у нас, у погледу стицања знања, овладавања вештинама неопходним за суживот у мултикултурним заједницама (толеранција, дијалог, разумевање и прихватање различитости и др.), затим у цивилном ангажовању у заједници (критичко мишљење, активизам, солидарност), те за развој различитих компетенција – комуникацијских, социјалних, лидерских, кооперативних и др.

Закључује се да је улога наставника у интеркултуралном васпитању и образовању кључна, те да је неопходно њихов професионални развој усмерити у

gajico@unsff.ns.ac.yu

* Рад је настао у оквиру научноистраживачког пројекта „Европске димензије промена образовног система у Србији“ бр. 149009 (2006-2010) финансираног од стране Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије.

¹ Реч је о сегменту ширег научног истраживања „Грађанско васпитање и демократизација образовања“ које је ауторски тим Одсека за педагогију Филозофског факултета у Новом Саду започео шк. 2007/08. године у циљу сагледавања утицаја наставе грађанског васпитања на развој грађанске свести младих у контексту демократизације образовања.

правцу плурикултуралног разумевања, развоја сензибилитета за уочавање и разумевање различитих културолошких образаца, као и препознавања динамизама интеркултуралне комуникације.

Кључне речи: интеркултуралност, грађанско васпитање, наставник, циљеви и задаци, компетенције, васпитање, образовање, европски образовни простор

Увод

Актуелне промене у Европи подразумевају убрзано уклапање у једно плуралистичко, мултикултурно и мултилингвистичко европско друштво које захтева и омогућава демократију, разумевање и толеранцију међу националним заједницама и појединцима различитог националног порекла. Због тога доминантне вредности политичког, друштвеног и личног живота, које чине основу педагошког процеса, треба да постану основа за равноправну сарадњу и разумевање европских народа и држава у оквиру једне проширене демократске заједнице (Мајор, 1996).

Данас су плуралистичка друштва суочена са потребом толерантног прихватања културолошког наслеђа националних, етничких мањина, као и проблемима обезбеђивања њихових развојних могућности. Решавање наведених питања могуће је једино заједничким прихватањем културних различитости, узајамним уважавањем и толеранцијом (Гајић, 2007). Постоји сагласност у схватању да је мултикултурализам у западноевропским земљама друштвени покрет који произилази из општег демократског опредељења за поштовање грађанских и људских права и слобода, права на неговање и развијање националних и културних вредности и особености, права на разлике, упоредо са одређеним нивоом повезаности са другим групама и њихове интегрисаности у исту заједницу².

Тежња за интеграцијом у међународну заједницу, разумљиво, обавезује на уважавање европских и глобалних трендова у развоју образовања и његовом реформисању. Заједнички именитељ свих модерних друштава јесте њихова хетерогеност у националном, вер-

² Сматра се да термин „интеркултурално образовање“ (intercultural education) потиче из Сједињених Америчких Држава, где је био у употреби у току Првог и Другог светског рата, када су различите етничке групе почеле да насељавају Америку (Доуе, 1999). У Немачкој је интеркултурално образовање названо „Ausländer pädagogik“ (Серцу, 1999). Основни циљ „образовања за странце“ био је да се интегришу у ново друштво – упознају са културним и другим друштвеним карактеристикама већинског становништва.

ском, језичком и другом погледу. Ако се има на уму тежња за интеграцијом у заједницу европских народа, не може се заобићи питање афирмације политике мултикултурализма/ интеркултурализма и васпитавања младих у том духу.

И у Републици Србији демократизација образовања има кључну улогу у склопу укупне социјално-политичке трансформације у правцу демократије; у том смислу мултикултурализам заправо подразумева промене на нивоу система, програма и институције/школе у складу са основним демократским принципима:

Принцип једнакости (праведности, доступности и уважавања права за све...)

Принцип партиципације (слобода изражавања мишљења, избора и активног учешћа у одлучивању уз прихватање одговорности).

Потреба подизања квалитета живота у мултикултуралној европској регији и значај остваривања једнаких права свих на образовање и поштовање различитости намеће школи, као државној институцији, питање личног, националног и културолошког идентитета и питање права на његово одржавање и развијање (Гајић, Будић, 2006).

Методологија истраживања

Филозофско-теоријску подлогу истраживања чине онтолошке претпоставке и модел личности према којима су човеку својствени самосвест, аутентичност, интенционалност, аутономно владање, слобода избора и критички став. Оваква полазишта усмерила су наше трагање за путевима развоја аутономне личности у оквиру хуманистичких приступа образовању, од којих смо издвојили когнитивно-развојну оријентацију коју карактерише тежња да се пронађу методе и поступци који, с једне стране омогућују слободу личности, а с друге обезбеђују потребне услове за њен оптимални развој. Когнитивни развој се интерактивно повезује са социјалним и емоционалним развојем (Пиагет, Лавателли, Веикарт). Поред когнитивистичких концепција, а посебно развојно-социјалног модела Ј. С. Вуготског, полази се и од персоналистичких концепција – недирективне наставе по моделу Ц. Рогерса, модела креативног учења и развоја личне слободе и социо-интеракционистичких концепција тј. кооперативног модела према идејама К. Левина и сарадника.

Избор проблема истраживања произашао је из дугогодишњег интересовања и бављења ауторке, на теоријском плану, питањима интеркултуралног васпитања и образовања³, као и инклузивног обра-

³ Истраживачки тим са Одсека за педагогију Филозофског факултета у Новом Саду (у чијем је саставу и ауторка рада) реализовао је током протеклих година пројекат од значаја за науку и технолошки развој АП Војводине „Модели стру-

зовања, те жеље за развијањем релевантних едукативних програма. Промоција и валоризација мултикултуралног наслеђа у Војводини и Републици Србији представљали су шири контекст избора проблема.

Циљ истраживања формулисан је на следећи начин: установити да ли је циљевима и задацима наставног предмета грађанско васпитање у средњим школама обухваћена интеркултуралност као европска димензија образовања и културног идентитета, као и у којој мери се она реализује у наставном процесу.

Задаци истраживања:

Анализа циљева и задатака наставног предмета грађанско васпитање и издвајање оних који се односе на развој свести о културолошким разликама, њихово прихватање, толеранцију, развој критичког става, самопоштовања, комуникације и др.

Установити у којој мери се у настави грађанског васпитања остварују циљеви и задаци интеркултуралног васпитања и образовања;

Утврдити да ли наставници приликом планирања рада на наставном часу користе неки стандард или таксономијски класификатор за операционализацију циљева и задатака.

Утврдити дискриминативну функцију циљева и задатака интеркултуралног васпитања и образовања с обзиром на варијабле: пол испитаника и средина у којој се школа налази (град, мање место, село).

Испитати улогу наставника у реализацији програмских садржаја наставног предмета грађанско васпитање у мултикултуралном окружењу.

Као метода научног истраживања примењена је дескриптивна метода, од *техника* анкетирање, а као *инструмент* послужио је *Упитник за евалуацију реализације програма грађанског васпитања*. Инструмент су конструисали чланови истраживачког тима Одсека за педагогију Филозофског факултета у Новом Саду са циљем да установе у којој мери су у курикулуму грађанског васпитања присутни елементи интеркултуралног васпитања и образовања. Инструмент обухвата два сета питања, односно скала процене нумеричког типа који омогућују вредновање циљева, задатака и садржаја у настави грађанског васпитања, нарочито њихове реализације са аспекта интеркултуралности, образовања за људска права и права детета у европској различитости, као и демократизације образовања.

Стратегија одабира *узорка* је случајна, а обухваћен је 241 наставник средњих школа на територији Републике Србије који изводе наставу предмета грађанско васпитање⁴. Структура узорка представљена је у табелама бр. 1 и 2.

чног усаврашавања наставника за интеркултурално васпитање и образовање“ који је финансирао Покрајински секретаријат за науку и технолошки развој.

⁴ Наставни предмет грађанско васпитање могу предавати: професор разредне наставе, наставник разредне наставе, професор педагогије са претходно заврше-

Табела бр. 1. Структура испитаника за варијаблу: средина у којој се налази школа

Средина	f	%
градска средина	95	39,4
мање место	115	47,7
сеоска средина	31	12,9
Укупно:	241	100,0

Табела бр. 2. Структура испитаника за варијаблу: пол испитаника

Пол	f	%
мушки пол	180	74,7
женски пол	61	25,3
Укупно:	241	100,0

Подаци су прикупљени током другог полугодишта шк. 2007/08. године на територији АП Војводине и Републике Србије.

Обрада прикупљених података: Прикупљени подаци подвргнути су различитим типовима обраде: квантитативној и квалитативној анализи на темељу примењених статистичких процедура дескриптивне статистике и каноничке дискриминативне анализе.

Анализа и интерпретација резултата истраживања

Грађанско васпитање, чији је циљ да ствара одговорне и информисане грађане, у данашње време се широко спроводи у целој Европи, како у формалном образовању као посебан наставни предмет или предмет који прожима читав наставни план, тако и у неформалним програмима. Постоји шароликост у националним курикулумима различитих земаља, у погледу статуса⁵, обима, назива⁶ и садржа-

ном академијом или учитељском школом, професор педагогије, дипломирани педагог, дипломирани школски педагог-психолог, дипломирани психолог, дипломирани школски психолог – педагог, школски педагог-психолог, као и предметни наставници. Правилником се дефинише да сви квалификовани стручњаци морају најпре савладати програм обуке (у организацији Министарства просвете и спорта Републике Србије, акредитовано као стручно усавршавање) за извођење наставе предмета грађанско васпитање.

⁵ Грађанско васпитање се учи у оквиру посебног предмета (Албанија, Хрватска, Летонија, Румунија, Словачка...), кроз интегрисане програме или теме заступљене у више наставних планова и програма (Финска, Мађарска, Ирска, Португалија, Шведска, Швајцарска...), односно формални наставни план и програм за грађанско васпитање укључује комбинацију два модела, кроз посебне предмете плус интегрисане програме и садржај који је заступљен у више наставних пла-

ја. Ипак, може се рећи да се најчешће прихвата интегративни приступ; то значи да се садржаји програма за демократско и грађанско васпитање интегришу у постојеће предмете који се баве питањима друштва и морала (Максић, С, 2002, Смитх, Фоунтаин, МцЛеан, 2002).

Од школске 2001/02 године Министарство просвете и спорта доноси одлуку о увођењу Грађанског васпитања као факултативног предмета у први разред основне и средњих школа. Следеће школске године извршене су измене и допуне Плана и програма грађанског васпитања и оно мења свој статус у обавезни изборни предмет. Програм за предмет грађанско васпитање у Републици Србији заснован је на интеракционистичким теоријама развоја, а у великој мери се ослања на сличне европске програме за развој демократског и грађанског друштва, које су наши стручњаци развили и примењивали у претходних десет година.⁷

Увођење предмета грађанско васпитање у основне и средње школе, у циљу припреме младих за активно учешће у јавном животу демократски уређеног друштва, био је одговор на потребе нашег социо-културног, друштвеног и историјског контекста. Пошло се од претпоставке да ће познавање људских права, демократских начела и вредности допринети усвајању демократских ставова. Претпоставља се, такође, да развијање критичког мишљења, разбијање стереотипа и предрасуда, учење толерисању несагласних ставова и идеја у односу на сопствене, доприноси развијању флексибилног, недогматског мишљења које је једна од централних претпоставки демократског понашања (Ђуришић-Бојановић, 2002, 69).

Улога школе и образовања у демократској едукацији ученика, будућих грађана, тек треба са декларативних висина да постане предмет операционализованих програма (Аврамовић, 2000, 177). Правилником о наставном плану и програму предмета грађанско васпитање (2001), дефинишу се општи циљ, задаци, садржаји овог наставног предмета и даје се упутство за његову реализацију. Истим правилником се прописују услови за предавање овог предмета, приручници за наставнике и ученике, као и начин оцењивања.

нова и програма (Аустрија, Бугарска, Француска, Немачка, Грчка, Италија, Шпанија, Украјина...).

⁶ Тамо где се ради о посебном предмету, тај предмет се среће под различитим именима, да споменемо само нека: грађанско васпитање (енгл. Civic education), грађанска проблематика, друштвене вештине, људска права и грађанско образовање, друштвене студије, човек и друштво, итд.

⁷ Такви су, на пример: Буквар дечијих права, Активно учење, Подршка образовању Рома, Чувари осмеха, програм за подршку и промовисање права детета у друштвеном окружењу изложеном ратним утицајима, Речи су зидови или прозори – образовање за ненасилну комуникацију, Учионица добре воље – школски програм за конструктивно решавање конфликта, Програм дебате, и сл.

Циљ грађанског васпитања за средњу школу, по Правилнику Министарства просвете и спорта републике Србије јесте:

„Да ученици средњих школа стекну сазнања, развију способности и вештине и усвоје вредности које су претпоставка за целовит развој личности и за компетентан, одговоран и ангажован живот у савременом грађанском друштву у духу поштовања људских права и основних слобода, мира, толерације, равноправности полова, разумевања и пријатељства међу народима, етничким, националним и верским групама.“

На нивоу средње школе наведени су следећи задаци грађанског васпитања:

- да се код ученика развије способност разумевања разлика међу људима и спремност да се разлике поштују и уважавају;
- да се код ученика развија самопоштовање, осећање личног и групног идентитета;
- да се код ученика развијају комуникацијске вештине које су неопходне за сарадничко понашање и конструктивно решавање сукоба; аргументовано излагање сопственог мишљења, активно слушање, преговарање;
- да се код ученика развија способност критичког расуђивања и одговорног расуђивања и делања;
- да ученици разумеју природу и начин успостављања друштвених, етичких и правних норми и правила и њихову важност за заједнички живот;
- да ученици науче врсте права и разумеју односе међу правима и узајамност права и одговорности;
- да се код ученика развије осетљивост за кршење права детета, спремност за заштиту сопствених и права других и науче технике залагања за остваривање права детета;
- да се ученици обуче у техникама групног рада и групног одлучивања;
- да се избором садржаја и укупним начином рада у оквиру овог предмета поштују и практикују основне демократске вредности и подстакне њихово присвајање.

Школске 2002/03 године предмет грађанско васпитање уведен је као изборни у И разред средње школе, а сам програм разрађен је у два наставна предмета: грађанско васпитање 1, за први разред средње школе и грађанско васпитање 2, за други разред средње школе. Програм грађанског васпитања 1 бави се питањима природе и начина регулисања односа у групи/заједници, ставова које имамо према другим људима и групама, начинима изражавања сопственог мишљења и општења са другим људима и посебно обучава ненасилној комуникацији и техникама мирољубивог решавања сукоба. Програм грађанског васпитања 2 упознаје ученике са проблематиком људ-

ских права и права детета и припрема их и подстиче на поштовање и заштиту како својих тако и права других. Наставни програм грађанског васпитања 3 (трећи разред средње школе) упознаје ученике са базичним концептима из области: демократија, грађанско друштво, политика и људска права, пружају основна знања о институцијама демократског друштва и улози грађана у демократском друштву, развијају способност критичког расуђивања и одговорног одлучивања и делања, како у школи, тако и у ширем окружењу, подстичу усвајање демократских вредности итд. Током четвртог разреда средње школе, ученици се боље упознају са правом на слободан приступ информацијама и социо-економским правима.

Анализом назначених циљева и задатака установили смо да они подстичу усвајање знања о демократији, демократским вредностима и да су усмерени на развој аутономне личности у најширем смислу речи. Тако дефинисани задаци обавезују на развијање критичког односа према појавама, развој способности кооперације, решавања проблема, подстицања развоја недогматског мишљења, које ће омогућити појединцу да самостално доноси одлуке и да се дистанцира од сваке врсте манипулације.

У овим оквирима јасно се рефлектује интеркултурална димензија, утемељена на принципима слободе, аутономије, правдољубивости и филозофије хуманизма. Кључни појмови интеркултуралности, према мишљењу бројних аутора, јесу недогматско мишљење и толеранција. Недогматско мишљење је могуће развијати ако се проблематизују одређена гледишта и ставови, ако се износе контроверзне теме и износи аргументација за различите ставове. Прихватање плурализма идеја, односно аргументације за гледишта која се разликују од властитих је, вероватно, највиши домет демократског мишљења. Плуралистички приступ у организацији и презентацији градива неопходан је у области образовања за интеркултуралност; сазнавање појава, процеса и феномена из различитих перспектива значајно би доприносило развијању црно-белих схема у мишљењу, што би био и подстицај развоју флексибилног мишљења, културалног плурализма и толеранције.

Иако, на први поглед, подстицајни и инспиративни, назначени циљеви и задаци не морају бити адекватни ако наставнику не указују на путеве њиховог реализовања у пракси. Да би се остварили циљеви који су практично могући, неопходно је да се њихове широке и уопштене формулације преведу у описе оних врста понашања која би требало да представљају и резултате учења. Циљеви, заправо, треба да омогуће наставнику да се на њих усмери и да има јасну идеју шта треба да чини. Они треба да буду усмерени ка прецизнијој спецификацији активности које се предузимају, формулисани на кохерентан начин о томе шта наставници треба да обаве, на шта да усмере пажњу, шта је у жижи активности, шта треба да се схвати, у чему треба да се успе, и коначно, како све то да се валоризује (Ђорђевић, 1995, 38-39).

Програмски циљеви и задаци наставе грађанског васпитања не пружају стандарде за њихову операционализацију за непосредно планирање рада на наставном часу. У свету постоји безброј стандарда и таксономијских поступака који омогућавају наставнику да се лакше снађе у систему постављених циљева и задатака наставе. Проблем таксономије код нас везује се, углавном, за Блумову таксономију која је најпознатија и најчешће спомињана у стручној литератури.

Таксономије могу помоћи наставницима да своје циљеве и задатке утврде оним редоследом којим они треба да се јављају у планираном току часа; да их поделе према степену тежине и комплексности (истина, степен тежине често није могуће једнозначно утврдити); да их расподеле на основу структуре наставних садржаја (под претпоставком да је таква структура претходно урађена); да одаберу подкласификације које произилазе из таксономије према димензијама наставних циљева (когнитивних, афективних, психомоторних...) (Ђорђевић, 1995,45). Осим тога, неопходно их је повезати са реалним психофизичким могућностима ученика, особеностима њихове индивидуалности, с њиховим унутрашњим потребама, интересовањима и вредносном оријентацијом.

Испитивањем смо желели установити да ли наставници приликом планирања рада на наставном часу користите неки стандард или таксономијски поступак за операционализацију циљева и задатака. Њихови одговори представљени су у табели бр. 3.

Табела бр. 3. Примена стандарда за операционализацију циљева и задатака у настави грађанског васпитања

Примена стандарда	f	%
ДА	40	16,6
НЕ	59	24,5
Понекад	117	48,5
Недостаје	25	10,4
Укупно:	241	100

На основу добијених резултата можемо констатовати да већина наставника користи неки од стандарда, односно да је 48% испитаника одговорило да користи неки од стандарда понекад, 16,6% увек, док 24,5% не користи стандарде.

Пажљивом анализом циљева и задатака грађанског васпитања у средњим школама уочава се да су различитост, људска права и демократија кључне области. Међутим, циљем наглашено разумевање међу људима различитих етничких, националних и религиозних група слабо је рефлектовано у задацима (само је узгред споменуто у једном од десет наведених задатака) и мање је експлицитно у радионицама. У наставном програму помињу се питања етничког, национал-

ног, религиозног и језичког идентитета, међутим посвећен им је мали број радионица, тако да се, генерално, питањима идентитета посвећује мање пажње него другим областима.

Можемо констатовати да реализација постављених циљева и задатака у настави грађанског васпитања у практичном васпитно-образовном раду варира. На ову констатацију упућују и резултати нашег истраживања. Испитаници су процењивали степен остваривања наведених циљева и задатака на континууму од 1 до 3 (1 недовољно, 2 просечно, 3 довољно). У табели бр. 4 можемо видети да су испитаници најбоље проценили остваривање следећих циљева: *Стицање знања о врстама права, односима међу њима и узајамности права и одговорности* и *Развијање осетљивости за кршење права детета, као и спремности за заштиту сопствених и права других*. Као најмање остварен циљ проценили су *Стицање знања о културама других народа*.

Табела бр. 4. Реализација циљева и задатака у настави грађанског васпитања

Циљев и задаци	Мини мум	Махи мум	Ар. средина	Стд. Девиатион
А) Стицање знања о културама других народа	1,00	3,00	1,6387	,63950
Б) Разумевање културе сопственог народа	1,00	3,00	1,9414	,74241
Ц) подстицање развоја националног идентитета	1,00	3,00	1,9013	,74490
Д) Сузбијање предрасуда о културама и историји других народа	1,00	3,00	2,1477	,71849
Е) Развијање критичког мишљења о друштвеним процесима	1,00	3,00	2,3924	,66545
Ф) Разумевање природе права и начина успостављања друштвених, етичких и правних норми и правила од важности за заједнички живот.	1,00	3,00	2,4393	,65102
Г) Стицање знања о врстама права, односима међу њима и узајамности права и одговорности	1,00	3,00	2,7542	,47751
Х) Развијање осетљивости за кршење права детета, као и спремности за заштиту сопствених и права других	1,00	3,00	2,7542	,49472
И) Усвајање техника за залагање за остваривање права детета	1,00	3,00	2,3613	,65257

Треба нагласити да, по својој природи, наставни програм грађанског васпитања има јако упориште у вештинама, али му недостаје рад на стицању грађанских знања и схватања, посебно о интеркултуралности. Рад на усвајању таквих знања сматра се дефинишућом карактеристиком грађанског васпитања у већини земаља. Сматрамо да је задатке грађанског васпитања из области интеркултуралности у наставном програму неопходно конкретизовати и операционализовати, и на тај начин их одвојити од апстрактних схема. То је врло сложен подухват због низа различитих чинилаца који утичу на њихов избор и формулисање, и који се у време значајних политичких, економских и друштвених промена додатно усложњава.

Наведена питања разматрана су и у зависности од социодемографских карактеристика серијом каноничких дискриминативних анализа. У каноничкој дискриминативној анализи, критеријску (групишућу) варијаблу представљала је *средина у којој се налази школа у којој су запослени испитани наставници* (табеле бр. 5 и 6). Испитаници су подељени у три групе, прву чине они чије су школе из града, другу оне чије су школе из мањег места, а трећу испитаници који раде у сеоским срединама.

Табела бр. 5. Карактеристични корени, проценат варијансе и каноничка корелација

Функција	Карактеристични корен	Процент варијансе	Кумулативни проценат	Каноничка корелација
1	,230(a)	57,4	57,4	,432
2	,171(a)	42,6	100,0	,382

Табела бр. 6. Процена значајности дискриминативних функција

Функција	Wilks' Lambda	χ^2	Број степени слободе	p
1	,694	68,594	58	,041
2	,854	29,667	28	,379

Од две екстраховане дискриминативне функције само је прва статистички значајна на нивоу значајности 0,041. Коефицијент каноничке корелације износи 0,432 што указује на умерен интензитет разлике међу посматраним групама испитаника.

Табела бр. 7. Матрица структуре дискриминативне функције

Матрица структуре дискриминативне функције	1
Е) Развијање критичког мишљења о друштвеним процесима	,405(*)
6. Грађанско васпитање представља основу за разумевање европских народа и држава у оквиру једне проширене заједнице.	,405(*)
Д) Сузбијање предрасуда о културама и историји других народа	,338(*)
Разумевање културе сопственог народа	,330(*)
3. Наставни програм Грађанско васпитање је примерен потребама нашег друштвеног, културног и историјског контекста.	,262(*)
Б) Разумевање културе сопственог народа	,251(*)
Ц) подстицање развоја националног идентитета	,243(*)
5. Грађанско васпитање промовише квалитетно образовање и једнаке могућности за сву децу током школовања.	,242(*)
да схвате и промовишу демократију, права човека и основне слободе	,236(*)
Развијање толеранције у односу на различитост других култура и народа	,198
да превазиђу предрасуде и пронађу заједничке интересе уз поштовање европских различитости.	,187
да покажу поштовање и солидарност према припадницима других нација и култура	,186
Подстицање развоја националног идентитета	,183
И) Усвајање техника за залагање за остваривање права детета	-,174
7. Учење језика друштвене средине представља значајан фактор у интеркултуралном васпитању и образовању.	,127
Г) Стицање знања о врстама права, односима међу њима и узајамности права и одговорности	,123
А) Стицање знања о културама других народа	,105
да прихвате европски плурилингвизам као културно богатство	,045
упознају институције и организације основане ради промовисања европске сарадње.	-,035
2. У школи се придаје довољно пажње увочењу ученика у образовање за људска права и права детета.	,101
Ф) Разумевање природе права и начина успостављања друштвених, етичких и правних норми и правила од важности за заједнички живот.	,126
Стицање знања о културама других народа	,079

4. У школи су обезбеђени потребни услови за адекватну реализацију задатака и програмских садржаја наставе Грађанског васпитања.	-,128
да буду спремни за заједнички хармоничан живот и сталне компромисе ради уважавања различитих европских интереса.	,183
да разумеју заједничку културну баштину и њен допринос европској сарадњи.	,060
Развијање критичког мишљења о друштвеним процесима	-,026
1. У школи се придаје довољно пажње васпитању и образовању за интеркултуралност.	-,051
X) Развијање осетљивости за кршење права детета, као и спремности за заштиту сопствених и права других	,020
Сузбијање предрасуда о историји и култури других народа	-,045

Као што се може и запазити у табела бр. 7, позитивни пол дискриминативне функције одређују следећи циљеви и задаци: *Развијање критичког мишљења о друштвеним процесима, Сузбијање предрасуда о културама и историји других народа, Разумевање културе сопственог народа и подстицање развоја националног идентитета.* Такође га одређују и ставови испитаника као што су на пример: *Грађанско васпитање представља основу за разумевање европских народа и држава у оквиру једне проширене заједнице; Наставни програм грађанско васпитање је примерен потребама нашег друштвеног, културног и историјског контекста и Грађанско васпитање промовише квалитетно образовање и једнаке могућности за сву децу током школовања.*

Када је у питању значај циљева интеркултуралног васпитања и образовања, посебно се истиче *разумевање културе сопственог народа*, као и став испитаника да *програми грађанског васпитања охрабрују ученике да схвате и промовишу демократију, права човека и основне слободе.* Негативни пол дискриминативне функције није дефинисан.

Табела бр. 8. Центроиди група

групе	Функција1
град	-,206
мање место	1,653
село	,481

Испитаници из градских средина налазе се на негативном полу дискриминативне функције, док испитаници из мањих средина имају висок скор на позитивном полу функције. Испитаници запо-

слени у школама у сеоској средини, такође су на позитивном полу функције али постижу ниже скорове од групе из мањих места. На основу вредности и смера центроида група (табела бр. 8), можемо рећи да испитаници из мањих места имају најизраженије ставове у погледу значаја следећих циљева и задатака: *Развијање критичког мишљења о друштвеним процесима; Сузбијање предрасуда о културама и историји других народа; Разумевање културе сопственог народа и подстицање развоја националног идентитета*. Они, такође, имају најизраженије ставове у погледу следећих констатација: *Грађанско васпитање представља основу за разумевање европских народа и држава у оквиру једне проширене заједнице; Наставни програм Грађанско васпитање је примерен потребама нашег друштвеног, културног и историјског контекста; Грађанско васпитање промовише квалитетно образовање и једнаке могућности за сву децу током школовања*. Када је у питању значај циљева интеркултуралног васпитања и образовања они имају најизраженији став у погледу разумевања културе сопственог народа. Ова група има и далеко најексплицитнији став да *програми грађанског васпитања охрабрују ученике да схвате и промовишу демократију, права човека и основне слободе*. Све наведене ставове има изражене и група испитаника са села али ипак у мањој мери од групе из мањих места.

У другој каноничкој дискриминативној анализи, критеријска (групишућа) варијабла је **пол испитаника** (табеле бр. 9 и 10).

Табела бр. 9. Карактеристични корен, проценат варијансе и каноничка корелација

Функција	Карактеристични корен	Процент варијансе	Кумулативни проценат	Каноничка корелација
1	,153(a)	100,0	100,0	,364

Табела бр.10. Процена значајности дискриминативне функције

Функција	Wilks' Lambda	χ^2	Број степени слободе	p
1	,867	26,266	29	,611

Иzolована дискриминативна функција није статистички значајна, што значи да постојање разлике међу посматраним групама испитаника није потврђено.

Кључна улога у интеркултуралном васпитању и образовању – који носи печат индивидуалне и колективне акције, толеранције, заштите властитог социокултурног идентитета и самосвести – припада наставнику. Неопходна је његова сензибилизација за уочавање и разумевање карактеристика и потреба припадника различитих група, посебно у мултикултуралној средини.

Наставници путем интеркултуралног учења треба да доприне-су испуњавању следећих циљева:

- превазилажење социјалне неједнакости и неједнакости у образовању,
- развијање поштовања и толеранције према културним разликама међу људима,
- помагање ученицима да усвоје знања о међуетничким односима и основама на којима почивају различите културе, а не да се учење заснива на емоционалним и класним претпоставкама (Петровић,- Јањетовић,2002, 103-104).

Досадашње констатације, посматране кроз призму интеркултуралности, недвосмислено указују, на постојање универзалне потребе за преиспитивањем улоге наставника и новим приступом дефинисању његових наставничких компетенција у складу са друштвеним променама и изазовима (развијање компетентног односа према друштвеним проблемима, рефлексивна сопствене друштвене улоге, уважавање различитих култура и разумевање различитих културолошких образаца, значај научно-технолошког развоја за професионални рад и др.). Ово изискује и нове стратегије у образовању наставника – изналагање различитих модуса професионалног развоја наставника како би он био спреман да одговори новим друштвеним захтевима кроз промене општег концепта образовања и курикулума, јачање сарадње међу институцијама и друштвеним групама које су заинтересоване за процес образовања, као и кроз редефинисање улога наставника као истраживача и рефлексивног практичара (акционо истраживање као модел).

Како настава грађанског васпитања пружа широке могућности за интеркултурално васпитање и образовање, задржаћемо се у овом домену и кад је реч о наставничким компетенцијама. Досадашња искуства у реализацији наставе грађанског васпитања показују да ученици стиче знања и кључне компетенције неопходне за свакодневни живот, за суживот са различитим појединцима, уз пуно самопоштовање. Кључне компетенције представљају трансферабилни, мултифункционални пакет знања, вештина и ставова неопходних за лично остварење и развој, применљиве у различитим ситуацијама и контекстима, па и у мултикултуралном окружењу (Гајић – Будић, 2007). Управо овим компетенцијама (посебно грађанским, интерперсоналним, интеркултуралним и социјалним) треба да овладају наставници (а временом и ученици) јер су оне неопходне за процес васпитања и образовања у мултикултуралном окружењу.

Закључна разматрања

Политика мултикултурализма, заговарање културног плурализма насупрот културном монизму, као и залагање за прихватање вре-

дности различитих култура у најширем смислу, имају своју рефлексију и на наше окружење. Различитост није само етничког или верског карактера – наше друштво је хетерогено у сваком погледу. Постоје велике разлике унутар исте (већинске) нације – социјалне разлике које ће бити све значајније и веће, разлике у образовању, али и разлике у културном наслеђу појединих региона које су резултат бројних чинилаца, почев од историјских прилика у којима су се развијали, до разноврсних културних утицаја којима су били изложени. Резултат је стварање великих разлика у менталитету, начину живота, говору и обрасцима понашања, што све може довести до међусобног неразумевања, па и сукобљавања.

Искуство о погубним последицама тежњи за укидањем културног диверзитета не недостаје ни нама, али, с друге стране, може се показати да је и на овим просторима могуће успоставити и одржати мултикултуралну заједницу. Војводина је за то најбољи пример. Искушењима, којих је било напретек и у ближој, а не само у даљој прошлости, ова јединствена мултикултурална заједница је одолела. И то упркос свим језичким, конфесионалним, националним, па и разликама унутар већинске нације (Пејовић, 2006).

Бројни истраживачи сагласни су са констатацијом да настава грађанског васпитања пружа широке могућности за интеркултурално васпитање и образовање кроз процесе изградње, поштовања и јачања културног плурализма и толеранције. Досадашња искуства у реализацији наставе овог предмета показују да ученици током васпитно-образовног процеса стичу знања и кључне компетенције неопходне за суживот са различитим појединцима, уз пуно (само)поштовање. Првенствено мислимо на следеће компетенције: способност да се конструктивно комуницира у различитим социјалним ситуацијама (толерирање различитих погледа и понашања осталих, свест о индивидуалној и колективној одговорности); свест и разумевање националног и културолошког идентитета у интеракцији са културолошким идентитетом Европе и остатка света; способност да се увиде и разумеју различита гледишта узрокована разликама и конструктивно допринесе сопственим погледима, и др.

У практичном васпитно-образовном раду реализација постављених циљева и задатака у настави грађанског васпитања варира, уз констатацију да наставници различито процењују степен њиховог остваривања. Већина испитаних наставника сагласна је да се најуспешније реализују следећи циљеви: Стицање знања о врстама права, односима међу њима и узајамности права и одговорности и Развијање осетљивости за кршење права детета, као и спремности за заштиту сопствених и права других. Као најмање остварен циљ проценили су Стицање знања о културама других народа.

Што се тиче примене таксономијских класификатора у процесу планирања и припремања наставе грађанског васпитања, 64,6% испитаника изјављује да их примењује увек или повремено, док четвртина испитаника никада не користи такве стандарде.

Реализација циљева и задатака грађанског васпитања са аспекта интеркултуралности, виђена кроз призму социо-демографских карактеристика, указује на постојање разлика у погледу варијабли: средина у којој се школа налази и пол испитаника. Од две екстраховане дискриминативне функције само је прва (средина у којој се школа налази) статистички значајна на нивоу значајности 0,041. Наиме, испитаници из мањих средина испољавају најизраженије ставове у погледу значаја следећих циљева и задатака: Развијање критичког мишљења о друштвеним процесима; Сузбијање предрасуда о културама и историји других народа; и Разумевање културе сопственог народа и подстицање развоја националног идентитета. Све наведене ставове изражава и група испитаника запослена у школама у сеоској средини, али ипак у мањој мери од групе испитаника из мањих места (али више од испитаника из градске средине), док група испитаника из градске средине нема значајно изражене ове ставове. Другим речима, негативни пол функције није јасно дефинисан, тако да ова група нема јасно изражене карактеристичне ставове које би је значајно дистинговирале од остале две групе.

Истраживање има посебне импликације и за наставнике, њихов професионални развој и компетенције у условима мултикултуралног образовања. Наиме, динамичност модерних друштава, променљивост потреба корисника образовних услуга, као и ново разумевање улоге образовања у мултикултуралном окружењу, пред наставнике и друге запослене у оквиру васпитно-образовног система постављају захтев нових компетенција. Од наставника се тражи да буду отворени за промене у парадигмама образовања, циљевима, формама, садржајима и методама наставе и учења, научним сазнањима, и др. Професионализација наставног кадра, у светлу наведених чињеница, постала је кључно питање у скоро свим европским земљама, па и код нас.

Посматрано у овим релацијама, може се извести закључак да мултикултурализам није претња друштвеном јединству – то није залагање за изоловање и затварање група унутар граница своје етничке, културне или религиозне припадности, већ, напротив, залагање за толеранцију, „суживот“ и преплитање различитих култура, насупротив дискриминацији и нетолеранцији.

Литература

- Аврамовић, З, (2000), Знања о демократији у уџбеницима, у: *Демократија у уџбеницима*, Београд: Институт за педагошка истраживања, 11-28.
- Doye, P, (1999), *The intercultural dimension. Foreign language education in primary school*, Berlin: Cornelsen.
- Ђорђевић, Ј, (1995), Циљеви и задаци наставе: проблеми и перспективе, у: *Сазнавање и настава*, Београд: Институт за педагошка истраживања, 37-53.
- Ђурић, Ђ, (2004), Мултикултурализам као обележје стратегије савременог образовања у условима транзиције, у *Стратегије развоја система васпитања и образовања у условима транзиције. Резултати компаративних и праксеолошких проучавања*, Нови Сад: Филозофски факултет, 20-33.
- Ђуришић-Бојановић, М, (2002), Грађанско васпитање као предмет, у: *Изазови демократије и школа*, Београд: Институт за педагошка истраживања, 65-80.
- Ђуришић-Бојановић, М, (2002), Увођење предмета грађанско васпитање, у: *Верска настава и грађанско васпитање*, Београд: Институт за педагошка истраживања, 28-44.
- Гајић, О. (2007): *Прилози методици васпитно-образовног рада*. Дискурс о образовним стратегијама и социјално-педагошким темама. Нови Сад: Филозофски факултет
- Гајић, О.-Будић, С. (2006). Интеркултуралност у настави грађанског васпитања – таксономијски приступ, у: *Модели стручног усавршавања наставника за интеркултурално васпитање и образовање*, Тематски зборник (уред. М. Ољача). Нови Сад: Филозофски факултет. Одсек за педагогију: 119-140.
- Гера, И, (2005), Образовање између мултикултуралности и интеркултуралности, међународна конференција: *Изазови образовања на мањинским језицима* (И део), Нови Сад: *Мисао*, мај/јун 2005.
- Гера, И. (2006). Култура боравка – боравак култура. Мултикултуралност у продуженом боравку ученика основне школе. *Мисао*, мај/јун:8-11.
- Грађанско васпитање за II разред средње школе*. Водић за наставнике, (2002), Београд: Министарство просвете и спорта Републике Србије.
- Мајор, Ф, (1996), *Сећања на будућност*, Београд: Завод за издавање уџбеника.
- Максић, А, (2005), Мултикултурализам у акцији, Београд: *Просветни преглед*, 27. јануар 2005.
- Максић, С, (2002), Ефекти основног и средњег образовања, Београд: *Настава и васпитање*, 49(5), 725-742.
- Пејовић, Т. (2006), Васпитање за будућност. *Мисао*. 27-28, 485-486; 22-23.
- Петровић, А, Јањетовић, Д, (2002), Интеркултурално образовање у нашим школама, у: *Изазови демократије и школа*, Београд: Институт за педагошка истраживања, 103-113.
- Правилник о наставном плану и програму Грађанског васпитања за II разред средње школе* (2001), Београд: Службени гласник Републике Србије и Просветни гласник, бр. 5.
- Smith, A, Fountain, S, McLean, H.(2002), *Грађанско васпитање и основним и средњим школама у Republici Srbiji*, Beograd: Narodna biblioteka Srbije.
- Sercu, L, (1999), *National helpdesks for intercultural learning materials*. Utrecht: Parel.
- Шимоњи-Чернак, Р.(2004). Грађанско васпитање у основној школи, *Норма*. X, 1-2:123-134.

Дигитални извори

- Banks, J.A.: Multicultural Education: Goals and Dimensions, The Center for Multicultural Education, Washington, USA. На адреси: <http://depts.washington.edu>
- European Commission (2006). Implementacija „Образovanje i obuka 2010“. Ključne kompetencije za dugoročno učenje.
<http://www.pedagog.org.yu/evropska%20unija.php>
- <http://amieuropank.om.hu>
- International UNESCO Education Server for Civic, Peace and Human Rights Education: <http://www.dadalog.org/srbija/index.htm>
- Mihály, I.: A multikulturális nevelésről- a világban. Uj Pedagógiai Szemle 2004/04-05, www.oki.hu
- Torgyik, J. Multikulturális társadalom, globalizációs tendenciák. Uj Pedagógiai Szemle, 2004/04-05, www.oki.hu

Olivera Gajić, Novi Sad

**CIVIC EDUCATION IN SECONDARY SCHOOLS IN THE
REPUBLIC OF SERBIA FROM THE TEACHER'S PERSPECTIVE
(with a review of the intercultural dimension)**

Summary

In the context of European changes, which mean a fast inclusion into the pluralistic, multicultural and multilingual European society, in this paper, the authors focus on interculturality, as a new concept in the European educational space, showing the importance of the school course in Civic Education and in promoting democratic values, multicultural education and the strategies of intensifying intercultural communication.

Special attention is devoted to the intercultural dimension of the goals and tasks of Civic Education, as well as to their operational values and realizations in the light of scientific research results. The research that has been undertaken, both theoretical and empirical, has enabled the understanding of the intercultural aspect of teaching Civic Education in the secondary schools on the territory of the Republic of Serbia from the teachers' point of view. The research findings include scientific verification of theoretical concepts and practical approaches in the preparation and realization of the Civic Education in our environment, regarding acquiring knowledge, accepting skills necessary for co-living in multicultural communities (tolerance, dialogue, understanding and accepting differences, etc.), and in addition, the civic engagement in the community (critical thinking, activeness, solidarity), as well as the development of different competences – communicational, social, leadership cooperative, and so on.

It is to be concluded that the role of the teacher, in intercultural education, is essential, and therefore, it is necessary to guide their professional development and understanding of the different cultural patterns and the understanding of the dynamics of the intercultural communication.

Key Words: interculturality, Civic Education, educational goals and tasks, competencies, education, European educational space